

Groniowski, Krzysztof

Oddział księdza Brzóska

Przegląd Historyczny 50/4, 831-840

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

KRZYSZTOF GRONIEWSKI

Oddział księdza Brzóska

Sprawa ostatnich powstańców 1863 roku na Podlasiu podejmowana była, poza opracowaniami syntetycznymi, w paru pracach poświęconych postaci ks. Stanisława Brzóska¹. W tych rocznicowych opracowaniach (30 rocznica powstania, 65 rocznica śmierci ks. Brzóska) sprawa oddziału poruszana była o tyle, o ile wiązała się ona z osobą głównego bohatera. Stosunkowo najwięcej informacji, zwłaszcza z końcowego etapu istnienia oddziału, dała H. Maliszewska, która wymieniła też pewną liczbę nazwisk. Dalsze dane o stosunku dworów do oddziału dorzucił w oparciu o ten sam materiał akt śledczych St. Płoski². Stosunkowo lepiej znany jest okres od opuszczenia przez oddział Błot Jackich w powiecie łukowskim do chwili aresztowania ks. Brzóska. Mniej wiadomo o okresie ukrywania się w Błotach Jackich, o składzie oddziału oraz o późniejszych losach partyzantów i osób z nimi współdziałających. Akta sprawy ks. Brzóska uległy zniszczeniu w czasie ostatniej wojny. Niniejszy artykuł został oparty na spisach aresztowanych pochodzących ze szczytków zespołu Naczelnika Wojennego Oddziału Siedleckiego (spis alfabetyczny w Archiwum Głównym Akt Dawnych, miesięczne spisy więźniów siedleckich, WAP w Lublinie), na spisach zesłanych z akt Zarządu Generał-Policmajstra (AGAD) oraz na aktach naczelnika wojennego pow. łukowskiego (WAP w Lublinie). Z tego ostatniego zespołu akt korzystał niedawno również J. Tomczyk³, wydobywając z niego kilka informacji o poparciu ludności dla oddziału ks. Brzóska.

I

Aktywność oddziału ks. Brzóska przypada na rok 1864, a więc w większości na okres po reformie uwłaszczeniowej 2 marca. W historiografii z jednej strony utrzymuje się ogólna teza o wpływie reformy na odwrócenie się chłopów od powstania, z drugiej zaś niemal wszyscy historycy piszący o końcowym okresie powstania styczniowego stwier-

¹ J. Stella-Sawicki, *Wypadki z 1861—1865 r.*, cz. II, Lwów 1894. Ostatni z dowódców powstańczych. H. Maliszewska, *Ksiądz Stanisław Brzóska*, „Pamiętnik Lubelski” t. I, 1930, s. 184—215.

² St. Płoski, *O stosunku ludności Podlasia do powstania styczniowego*, „Przeгляд Socjologiczny” t. VII, 1939.

³ J. Tomczyk, *Ludność Łukowa i powiatu łukowskiego w powstaniu styczniowym*, „Z przeszłości Ziemi łukowskiej”, Lublin 1959, s. 68—95.

dzają, że utrzymanie się oddziału ks. Brzóska możliwe było jedynie dzięki poparciu chłopów. Stwierdzenia te nie będą sprzeczne, jeżeli nie traktować całej wsi jako jednolitej.

Już przed wojną St. Wrona zwrócił uwagę na odmienny stosunek do ruchu chłopów wsi rządowych, w przekroju całego powstania i całego Królestwa⁴ (rewizja jego skrajnego poglądu o niechętnym stosunku ogółu chłopów wsi prywatnych do ruchu została już przeprowadzona)⁵. St. Płoski wskazał na postawę chłopów wsi rządowych na Podlasiu, również w przekroju całego powstania, raczej jednak w oparciu o materiały dotyczące jego wcześniejszej fazy⁶. H. Maliszewska przy paru powstańcach wymieniła wsie, z których pochodzili oni; wspomniała też, że gen. Maniukin z rozkazu Berga groził chłopom, iż jeśli nie wydadzą ks. Brzóska, ukrywający go pójdą pod sąd, a domy ich ulegną zniszczeniu⁷; J. Tomczyk sprecyzował nazwy wsi, do których odnosiły się pogroźki⁸.

Dalsze poszukiwania pozwoliły mi zrekonstruować zasięg bazy oddziału ks. Brzóska oraz określić rolę poszczególnych wsi wokół Błot Jackich. Zresztą sprzeczności między różnymi wersjami akt śledczych utrudniają wnioskowanie w tym zakresie.

Już w maju 1864 r. aresztowany został za przechowywanie powstańców chłop ze wsi Rosy⁹, w czerwcu zaś odkryto u Józefa Kopcia, gajowego w Żdżarach, skład broni oddziału ks. Brzóska¹⁰. Zwrócono więc uwagę na dwie wsie: jedną na zachód, drugą na południe od Błot.

Wspomniane groźby wobec wsi Róża i Klimki, pochodzące od generała Maniukina, wiążą się z okresem aresztowań październikowych. Poszukiwano wówczas Piotra Soczewki, powstańca z oddziału ks. Brzóska, chłopca z wsi Róża¹¹, którego władzom carskim nie udało się w ogóle ująć¹², i innych powstańców z tegoż oddziału. Na wiadomość, że o przebywaniu ks. Brzóska w Błotach Jackich miał wiedzieć jakiś Kacper z kolonii koło Jaty, władze wojenno-policyjne przeprowadziły wiele aresztowań w Gręzówce, Dąbiu i Klimkach¹³. Wszystkich zatrzymanych zwolniono z braku dowodów.

Spisy aresztowanych w czasie dekonspiracji kryjówek oddziału, od października 1864 r. do stycznia 1865 r., dostarczają dalszych danych o pomocy okolicznych wsi dla oddziału. U Ignacego Grzymajły, chłopca w Klimkach, znajdował się skład broni oddziału¹⁴, za przechowywanie powstańców aresztowani zostali dwaj chłopcy ze wsi Krynka: Jan Izdeb-

⁴ St. T. Wrona, *Chłopi w powstaniu styczniowym*, „Przegląd Historyczny” t. XXXIV, 1937–38, s. 662.

⁵ S. Kieniewicz, *Sprawa włościańska w powstaniu styczniowym*, Wrocław 1953; E. Halicz, *Kwestia chłopska w Królestwie Polskim w dobie powstania styczniowego*, Warszawa 1955.

⁶ St. Płoski, op. cit., s. 348.

⁷ H. Maliszewska, op. cit., s. 201.

⁸ J. Tomczyk, op. cit., s. 85.

⁹ AGAD, Naczelnik wojenny oddziału siedleckiego 1, k. 331 poz. R. 38.

¹⁰ Tamże k. 202 poz. K. 123.

¹¹ Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego do naczelnika wojennego pow. łukowskiego 27 października 1864. WAPL, Naczelnik wojenny powiatu łukowskiego 22, k. 448.

¹² O jego poszukiwaniu w r. 1865 J. Tomczyk, op. cit., s. 80.

¹³ Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego do naczelnika wojennego pow. łukowskiego 10/22 października 1864. Tamże k. 343 i 381.

¹⁴ AGAD, Zarząd Generał-Policmajstra 6262 k. 655.

ski¹⁵ i Franciszek Walcik¹⁶, drugi chłop z wsi Rosy Józef Gelio¹⁷, dymisjonowany żołnierz Wincenty Zajac zamieszkały we wsi Dąbrówka w powiecie stanisławowskim¹⁸ oraz Maciej Rechnio, chłop z Oleksianki w tymże powiecie¹⁹. Ostatnim aresztowanym był chłop z Łukowskiego ze wsi Huta Miastowska (dość odległej od Błot Jackich), Kacper Moch, u którego zatrzymało się dwóch powstańców już po opuszczeniu Błot, gdy błąkali się oni po powiecie łukowskim²⁰. Spośród wymienionych tu zwolnieni zostali Rosa, Rechnio, Gelio i Moch. Poza wymienioną grupą, oskarżoną głównie o przechowywanie powstańców, inni chłopci oskarżeni byli o zaopatrywanie oddziału w żywność²¹. Poza Piotrem Soczewką, który do oddziału, po opuszczeniu Błot Jackich, przybył z koniem i wozem²², zajmowali się tym: Jan (Jacko) Młynczak z Soczek²³, Kacper Flis ze wsi Rudnik (według informacji władz śledczych dostarczał żywność za pieniądze)²⁴, drobny szlachcic z Rzymek Franciszek Krasuski²⁵ i drobny szlachcic lub „mieszczanin” z tej samej miejscowości Józef Niewęgłowski²⁶. Spośród oskarżonych o dostarczanie żywności uwolniony został tylko Kacper Mróz z Klimek, ale należał on do grupy aresztowanych na ślepo chłopów o imieniu Kacper.

Dane te pozwalają odtworzyć zasięg bazy zaopatrującej oddział ks. Brzóska. Najbardziej na zachód, w rejonie miasteczka Latowicz, wysunięte są przęce blisko siebie wsie Oleksianka i Rudnik, w ich pobliżu dalsze, przewijające się też w aktach śledstwa wsie: Dąbrówka, Łukowiec, Kochany. Wydaje się, że ta wysunięta na zachód część bazy była jakoś uprzednio związana z oddziałem Ługowskiego, który to dowódca, jak wiadomo, właśnie spod Latowicza przyprowadził ks. Brzósce część oddziału. Dość daleko na wschód, za Łukowem, w kierunku na Radzyń znajdowała się we wsiach drobnoszlacheckich wschodnia część bazy (Rzymki). Powstańcy zresztą pojawiali się w okolicy (Gąsiory jeszcze w marcu płaciły kontrybucję za przetrzymywanie powstańców i danie im koni)²⁷, m.in. na terenie gminy Jakusze²⁸. Centrum bazy stanowiły jednak wsie leżące wokół Błot Jackich: położone najbliżej, niewielkie, ukryte niemal w lasach Klimki²⁹ na północ od Błot, leżąca na północny-wschód od Błot jedna z większych wsi w tym rejonie Krynka³⁰, oraz

¹⁵ AGAD, Zarząd General-Policmajstra 6269 k. 1346.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ AGAD, Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego 1, k. 111 poz. G. 106.

¹⁸ Tamże k. 153 poz. Z. 30.

¹⁹ Tamże k. 339 poz. R. 60.

²⁰ WAPL, Naczelnik wojenny pow. łukowskiego 22, k. 479.

²¹ Ogólnie J. Tomczyk, op. cit., s. 85.

²² H. Maliszewska, op. cit., s. 201.

²³ WAPL, Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego 1 (pozycja 42 spisu z grudnia 1864 r.).

²⁴ AGAD, Zarząd General-Policmajstra 6262 k. 654.

²⁵ Tamże k. 655.

²⁶ Tamże.

²⁷ WAPL, Naczelnik wojenny pow. łukowskiego 43.

²⁸ O aresztowaniach w tym rejonie J. Tomczyk, op. cit., s. 83.

²⁹ Mapa kwaternistrzostwa kol. V sek. V. (Zakład Atlasu Historycznego III PAN).

³⁰ Wg *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego* t. II, 1881, s. 808. Krynka posiadała 112 osad. Jak wynika z tabeli likwidacyjnej (WAPL, Tabela likwidacyjna 1938) było tu 52 gospodarzy, 8 sołtysów łanowych i 52 nadzielonych już po omawianych wypadkach komorników.

położone na zachód, przylegające niemal do lasów Rosy, Róża i Soczki. Do grupy tej można zaliczyć wspomnianą już wieś Żdzary, na południe od Błot. Rejon centralny bazy znajdował się więc między Łukowem i Stoczkiem.

Wspomniane wsie zostały zdekonspirowane. Czy i inne współdziałały z ks. Brzóska, trudno stwierdzić. Chłopi w oddziale pochodzili głównie z pow. łukowskiego i stanisławowskiego, po części z dalszych wsi, choć nie tak odległych, by nie mogły należeć do bazy. Dotyczy to zwłaszcza wsi na południe od głównego ośrodka, w kierunku Miastkowa. W każdym razie w świetle przytoczonych materiałów stwierdzenie Audytoriatu Polowego, iż ks. Brzóska i Wilczyński ukrywali się „głównie po wsiach przez szlachtę drobną zamieszkałych”³¹, dotyczy głównie końcowego etapu ich tułaczki. Te zresztą materiały, jak wskazuje praca Maliszewskiej, włączono głównie do sprawy ks. Brzóska. Rozprawa z chłopami współdziałającymi z oddziałem odbyła się wcześniej i do jej przebiegu władze śledcze już nie wracały.

Ale rejon Błot Jackich to nie tylko baza oddziału ks. Brzóska; to również, czego dotąd w ogóle nie podnoszono, baza żandarmerii narodowej³². Obejmowała ona wsie Biardy, Gręzówkę, Krynkę i na południe od Błot — Dąbie. Czy istniały tu jakieś powiązania poza działalnością na jednym terenie i rekrutowaniem się żandarmów z tych samych wsi, które pomagały ks. Brzósce³³? Jedynym stwierdzonym przez władze śledcze związkiem jest sprawa Stanisława Baniaka, chłopca z Biard (wieś sąsiadująca z Gręzówką i Krynką), który aresztowany za przechowywanie ludzi ks. Brzóska³⁴, został ostatecznie skazany jako żandarm wieszający³⁵. Drugim argumentem mógłby być fakt, że dekonspiracja chłopów-żandarmów nastąpiła niemal równocześnie z końcowym etapem aresztowań ludzi popierających ks. Brzóske; ale mogło być to tylko wynikiem zwrócenia przez władze śledcze uwagi na rejon Błot Jackich.

Przyczyn wspomnianej lokalizacji bazy należy szukać, czego nie podjęła Maliszewska, we własnościowej strukturze badanego regionu. Spostrzeżenie o roli wsi rządowych na Podlasiu jest użyteczne i w naszych rozważaniach, ale nie wyczerpuje ono sprawy. Nie wytrzymałaby też krytyki interpretacja zasięgu bazy wyłącznie na podstawie bliskości Błot Jackich. Baza nie objęła bowiem wszystkich wsi w tym rejonie.

Rzeczywiście do bazy należały dawne wsie rządowe: Klimki, Krynka, Dąbie, Biardy, Gręzówka (podobnie jak należąca do powiatu radzyńskiego Kąkolewnica, z którą związany był inny oddział żandarmerii narodowej) — dawne wsie starostwa łukowskiego, mające długie tradycje walk społecznych³⁶. Oleksianka, Dąbrówka, Rudnik i Róża to wsie starostwa

³¹ H. Cederbaum, *Powstanie styczniowe. Wyroki Audytoriatu Polowego z lat 1863, 1864, 1865 i 1866*, Warszawa 1917, s. 280.

³² Do niej należał wspomniany ogólnikowo jako jeden z „magazynów broni wojska polskiego” przez J. Tomczyka skład u wójta Bronisława Skorupki z Dąbia.

³³ Odrębność organizacyjna tych oddziałów nie ulega wątpliwości.

³⁴ WAPL. Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego 1 (spis ze stycznia 1865, poz. 5).

³⁵ AGAD. Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego 1, k. 38 poz. B. 91. Zarząd Generala Policmajstra 6269, k. 1341.

³⁶ J. R. Szaflik, *O położeniu i walce klasowej chłopów we wsiach starostwa łukowskiego w XVII wieku*, „Rocznik Lubelski” t. I, 1958, s. 70, 72, 88.

latowickiego³⁷. W latach 1835—36 powstały na tym terenie majoraty rosyjskich dygnitarzy. Rosy, Róża i Soczki (Soćki) należące dotąd do dóbr rządowych Prawda stały się teraz częścią majoratu Prawda generała Gołowina³⁸. Wsie Dąbie, Krynka, Klimki, Grzędówka i Biardy weszły w skład majoratu Dąbie generała Obruczewa³⁹ (obok wymienionych do majoratu Dąbie należały cztery inne wsie, majorat Prawda składał się z dwudziestu wsi). Wsie należące do majoratu Dąbie uczestniczyły w r. 1863, podobnie jak Kąkolewnica generała Paniutyńna, wieś majoracka w radzyńskim, w ruchu chłopskim. Wyręby w lasach leśnictwa łukowskiego ze strony wsi majoratu Dąbie były szczególnie intensywne⁴⁰. Wsie te wzięły udział w najściach na lasy rządowe w r. 1864 (zwłaszcza majoracka Grzędówka, Żdzary, Gąsiory). Jako odszkodowanie za straty wskutek reformy uwłaszczeniowej generał Obruczew otrzymał część lasów leśnictwa Łuków. Wtedy nastąpiły dalsze najścia na lasy (zwłaszcza wypasy) chłopów wsi majorackich Dąbie, Klimki, Krynka i in. Samorząd wiejski solidaryzował się z chłopami, którzy sprzeciwili się zajęciu dobytku defraudantów⁴¹. Wydany w r. 1862 zakaz pasienia w lasach rządowych tudzież ogólne pogorszenie się położenia wsi majorackich — oto było społeczne podłoże lokalnego niezadowolenia. Ten rejon miał też stać się oparciem dla oddziału ks. Brzóska.

II

O dalszych losach powstańców z oddziału i osób z nimi współdziałających nie wiadomo było dotąd (poza sprawą ks. Brzóska i Wilczyńskiego) prawie nic. H. Maliszewska wspomniała tylko o przekazaniu ks. Augustynowicza, Czyżewskiego, Szwagierka i Flisiuka sądowi wojennemu⁴². J. Tomczyk stwierdził ogólnie „okrutne ukaranie” chłopów za dostarczanie żywności powstańcom; wskazał też na szerszy zasięg represji w stosunku do wsi szlacheckich⁴³. Spisy aresztowanych i zesłanych pozwalają jednak prześledzić dalsze ich losy, a nawet określić bliżej skład oddziału.

Aresztowania rozpoczęły się w końcu października 1864 r. i ciągnęły się do stycznia 1865 r. Na terenie powiatu łukowskiego kilku powstańców aresztowano w Garwolinie, kilku we wsiach należących do bazy (Soczki, Rosy, Rudnik), wreszcie w Miastkowie⁴⁴.

³⁷ *Słownik Geograficzny* t. V, 1884, s. 99 (hasło *Latowicz*)

³⁸ *Słownik Geograficzny* t. IX, 1888, s. 21—22 (hasło *Prawda*).

³⁹ *Słownik Geograficzny* t. II, 1881, s. 808 (hasło *Grzędówka*).

⁴⁰ WAPL, Naczelnik pow. łukowskiego. Skarb 397. Sprawa ruchu chłopskiego w Łukowskim i Radzyńskim w czasie powstania 1863 r. została pominięta w pracy Z. Stankiewicza, *Ruch chłopski podczas powstania styczniowego*, „Przeгляд Historyczny” t. L, 1959, nr 2, s. 273—296.

⁴¹ Dane o ruchu chłopskim w 1864 i 1868 r. uzyskałem w trakcie badań nad realizacją reformy uwłaszczeniowej 1864 r.

⁴² H. Maliszewska, op. cit., s. 205.

⁴³ J. Tomczyk, op. cit., s. 83 i 85.

⁴⁴ WAPL, Naczelnik wojenny pow. łukowskiego 22, k. 405 n. Pozostaje do rozstrzygnięcia sprawa stosunku chłopów do tych aresztowań. W paru wypadkach raporty władz wojenno-policyjnych wspominają o pomocy przy zatrzymaniach, znane są równocześnie wypadki uchylania się od udziału w nich. Słuszne jest

W grudniu śledztwo w Siedlcach było już w zasadzie ukończone. Aresztowanych podzielono na dwie grupy. 32 uznanych za bardziej winnych przekazano 17 grudnia Audytoriatowi Polowemu, którego wyrok⁴⁵ 25 stycznia 1865 zatwierdził namiestnik Berg.

W sumie wiemy o 60 wyrokach skazujących wydanych przez Audytoriat Polowy lub przez generała Maniukina w sprawach o przynależność do oddziału ks. Brzóska lub o współdziałanie z nim. Dwie dalsze osoby to sam ks. Brzóska i Franciszek Wilczyński, straceni nieco później. Wydano 4 (a z ks. Brzóska i Wilczyńskim 6) wyroków śmierci, 20 osób skazano na katorgę (pięć osób w najbliższych latach zmarło zwiększając liczbę straconych i zmarłych, bez poległych w walkach, do 11 osób). 31 osób zesłano do robót aresztanckich, 3 na osiedlenie (w tym 1 kobietę), 2 kobiety skazano na dom poprawczy. Oddzielenie skazanych za udział w walkach od skazanych za współpracę z oddziałem nie jest możliwe w oparciu o zbadane materiały, niektóre wyroki sformułowane są bardzo ogólnikowo. Stwierdzić można tylko, że spośród skazanych na śmierć lub katorgę jedynie Ignacy Grzymajło i ks. Augustynowicz zostali skazani nie za udział w partyzantce, a tylko za współpracę. 6 powstańców ujętych zostało z bronią w rękę. Byli to: Cedro, Docentka, Fawilowicz, Gelio, Nowakowski i Żebrowski (z nich Nowakowski rozstrzelany, pozostali skazani na 8 lat katorgi). Wśród skazanych na katorgę było co najmniej 8 chłopów (nie w pełni wyjaśniony jest „stan” Czyżewskiego i Szwagierka), 5 mieszczan, 3 dymisjonowanych żołnierzy, ksiądz i Żyd. Wśród skazanych na rotę aresztanckie było co najmniej 18 chłopów (niejasna sprawa Młynczaka i Sicińskiego), 10 drobnej szlachty, 1 mieszczanin. Wszyscy zesłani na osiedlenie i skazani na dom poprawczy to drobna szlachta. W sumie daje to na 60 skazanych: 26—30 chłopów, 15 drobnej szlachty, 6 mieszczan, 4 zbiegłych żołnierzy, 3 dymisjonowanych żołnierzy, 1 księdza i 1 Żyda.

Badając skład skazanych z rozbiciem na powiaty stwierdzamy, że w znacznej większości pochodzili oni z powiatów łukowskiego, stanisławowskiego (późniejszy miński) i siedleckiego. Chłopi, szlachta zaściankowa i mieszczanie (z Latowicza, Osiecka i w jednym wątpliwym wypadku ze Stanisławowa) z tych właśnie powiatów stanowią 3/4 ogólnej liczby skazanych. Z powiatu łukowskiego skazano 16 chłopów, 4 drobnej szlachty, 1 mieszczanina (Osieck); ze stanisławowskiego 6 chłopów, 2 mieszczan (Latowicz)⁴⁶; z siedleckiego 11 drobnej szlachty, 4 chłopów i księdza. Różnica między obu rejonami: łukowsko-stanisławowskim i siedleckim (późniejszy powiat sokołowski) jest wyraźna, przy czym w pow. łukowskim drobna szlachta pochodziła ze wschodnich gmin tego powiatu. Otrzymujemy więc obraz dwóch popierających ks. Brzóske rejonów o różnym składzie społecznym.

W świetle tych rozważań widoczne jest, że dotychczasowe poglądy: zarówno Stelli-Sawickiego, iż oddział składał się głównie ze zbiegłych z wojska żołnierzy⁴⁷, jak też sformułowanie wyroku Audytoriatu Polo-

chyba stwierdzenie J. Tomczyka (op. cit., s. 95), że w Łukowskim z własnej inicjatyw w strażę wiejskie nie zatrzymywały powstańców; przy paru aresztowaniach zostały do tego zmuszone.

⁴⁵ Nie ogłoszony u H. Cederbauma, op. cit.

⁴⁶ O udziale miasteczek podlaskich w powstaniu J. Tomczyk, op. cit., s. 81-82.

⁴⁷ J. Stella - Sawicki, op. cit., s. 54.

wego⁴⁸, oraz mniej kategorycznie, ale w podobnym duchu ujęty pogląd St. Płoskiego, że chłopci w końcowej fazie ruchu do oddziałów rzadko wstępowali⁴⁹, mogą być zakwestionowane. Chłopci skazani tylko za współdziałanie mimo wszystko nie stanowili większości i nawet szacunkowe odliczenie ich od liczby skazanych zasadniczo otrzymanego obrazu nie zmieni⁵⁰.

Skazani na katorgę (Szwagierek, Czyżewski, Maciejak i Ługowski w kopalniach, Jakubowski i ks. Augustynowicz w fabrykach, inni w twierdzach) znaleźli się, o ile można sądzić z miejsc zgonu w większości w Irkucku, ks. Augustynowicz był w Aleksandrowsku⁵¹.

Wszyscy chłopci skazani wyrokiem generała Maniukina z 15 grudnia 1864 na rotę aresztanckie zostali, z wyjątkiem Ozalczyka i Lewickiego, zesłani do gubernii archangielskiej; Ozalczyk, Lewicki oraz W. Koszeracki, Kożuchowski i I. Sosiński do gubernii wołogodskiej, Flisiuk, Bujalski, Złotkowski i St. Koszeracki do kazańskiej, Krasnodębski do Permu (?), Pluto i Przewuski do gub. połtańskiej, T. Gelio do orłowskiej⁵². W niektórych wypadkach brak bliższych danych.

Spośród osób aresztowanych przez władze wojenne oddziału śledczego i następnie zwolnionych bez wyroku w 27 wypadkach udało się z całą pewnością ustalić, że powodem aresztowań (niekiedy dokonywanych na ślepo) było podejrzenie o przynależność lub współpracę z oddziałem ks. Brzóska. Są to sprawy z jesieni i zimy 1864 r. Ostatni oskarżony zwolniony został 28 lutego 1865 r., choć i później trwały jeszcze aresztowania. Okres przebywania tych osób w więzieniu wahał się od 10 dni do 3 miesięcy (chłop Włodarczyk ze stanisławowskiego). Można więc wszystkie te osoby, niezależnie od stopnia zaangażowania w powstaniu, traktować jako ofiary systemu represyjnego. Do wspomnianych 27 osób należy jeszcze dodać kilka dalszych, gdzie powód aresztowania nie został ustalony z całą pewnością, ale okres i rejon pokrywają się ze śledztwem w sprawie ks. Brzóska (zwłaszcza gmina Trzebieszów, wsie drobnoszlacheckie Szaniawy Matysy i Szaniawy Poniaty oraz dalsze osoby z chłopskich wsi gminy Dąbie)⁵³.

Wśród wspomnianych 27 osób 16 stanowią chłopci, w tym 11 z łukowskiego i 5 ze stanisławowskiego (wśród nich 8 z łukowskiego i 2 ze stanisławowskiego pochodzi z wsi, które zaliczyłem do bazy oddziału ks. Brzóska). 1 aresztowany to mieszczanin z Latowicza, 10 zaś drobna szlachta, w tym 9 z powiatu siedleckiego, a 1 (72-letni były pruski poddany) ze stanisławowskiego⁵⁴. W kilku wypadkach powodem aresztowania było

⁴⁸ H. Cederbaum, op. cit., s. 279.

⁴⁹ St. Płoski, op. cit., s. 344.

⁵⁰ Tym bardziej, że w pozycjach wątpliwych nie uwzględnionych w wykazie większość stanowią chłopci, np. werbownik Roch Szymański (5 lat rot), Stanisław Baniak (2 lata rot) czy kilku chłopów z Róży, których w lecie 1865 r. sądził lubelski oddział wojenny.

⁵¹ AGAD, Zarząd General-Policmajstra 6262, k. 653 n. J. St. Pietrzak, *Księga powstania 1863 r.*, Kraków 1916, s. 94.

⁵² AGAD, Zarząd General-Policmajstra 6268, k. 1322 n. 6269, k. 1341.

⁵³ WAPL, Naczelnik wojenny pow. łukowskiego 43, k. 291—309.

⁵⁴ AGAD, Naczelnik wojenny oddz. siedleckiego 1.

uchylenie się chłopów od aresztowania powstańców lub nie zawiadomienie władz wojenno-policyjnych o ich pobycie.

Niniejsza próba ustalenia składu oddziału ks. Brzóska opiera się o wykazy obejmujące blisko 100 osób zatrzymanych. W literaturze stwierdzano niejednokrotnie, że cały niemal 40 osobowy oddział z Błot Jackich został wyłapany⁵⁵. W ostatnich walkach zginął chłop z powiatu siedleckiego Paweł Buszkowski i drobny szlachcic z łukowskiego Paweł Ziemia (według Grabca dymisjonowany żołnierz). Poza wspomnianym Soczewką władzom carskim nie udało się ująć Wincentego Szczuki, drobnego szlachcica z guberni grodzieńskiej⁵⁶; w jednym wypadku nie wiemy nic o losach towarzysza ks. Brzóska. W spisach brak wspomnianych przez Maliszewską kurierów z ostatniego okresu (wiosna 1865 r.). Ogólnego obrazu jednak brakujące dane nie zmieniają.

Pobyty oddziału ks. Brzóska w Błotach Jackich miał istotny wpływ na nastroje w tym rejonie, im też zresztą zawdzięczał swą egzystencję. Właśnie w Łukowskim, jak skarżył się generał-policmajster Trepow, najdłużej dostrzegano bezpośrednie echa powstania. Trudniej jest stwierdzić inne formy wpływu, choć niewątpliwy jest fakt, że aresztowany za kontakty z ks. Brzóska Antoni Roguski, chłop z powiatu stanisławowskiego, był po r. 1864 jednym z przywódców wystąpień agrarnych w swojej wsi⁵⁷. Równocześnie właśnie w niektórych wsiach na terenie wspomnianej bazy w pobliżu Błot Jackich reforma uwłaszczeniowa była realizowana niekiedy w sposób korzystniejszy, zwłaszcza dla uboższej części wsi. W Róży w początkach lipca 1865 chłopci otrzymali pustkę (jedyny znany mi wypadek zwrotu pustki w majoracie), z której nadzielono czterech wyrobników po 6 mórg, a niemal 8 mórg oddano na osadę szkolną⁵⁸. Przebieg nadzielania ziemi komorników majorackich był jak wiadomo w poszczególnych majątkach bardzo rozmaity. Tymczasem w Krynce właśnie w 1865 roku 52 komorników otrzymało 5-morgowe nadziały⁵⁹. Zarówno liczba nadzielonych jak i wielkość nadziałów należą w porównaniu z innymi majątkami do wypadków wyjątkowych, a równocześnie stosunkowo nielicznych, w których właściciel majoratu nie zgłaszał początkowo protestów przeciw nadziałowi. W Róży natomiast nadzielonych zostało 10 gospodarstw komorniczych (po 4—5 mórg)⁶⁰. Nie przeceniając tych faktów możemy jednak stwierdzić, że walka oddziału ks. Brzóska przyniosła również uboczny rezultat w formie nieco korzystniejszych w tych dwóch wsiach warunków reformy.

⁵⁵ Z.L.S. [W. Przyborowski], *Ostatnie chwile powstania styczniowego* t. I, 1887, s. 150. St. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863—1864*, Rapperswil 1913, s. 79—80 mówi o „większej części”.

⁵⁶ WAPL, Naczelnik wojenny powiatu łukowskiego 39, k. 774.

⁵⁷ Szerzej informuję o tym w wypowiedzi o drogach rozwoju świadomości narodowej wsi w latach 60-tych XIX w. (głos złożony do księgi VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich).

⁵⁸ WAPL, Komisarz spraw włościańskich pow. łukowskiego 1, cz. I k. 45.

⁵⁹ WAPL, Tabela likwidacyjna 1998.

⁶⁰ WAPL, Tabela likwidacyjna (dodatkowa) 2055/II.

LISTA SKAZANYCH ⁶¹

I. Skazani wyrokiem Audytoriatu Polowego zatwierdzonym 25 stycznia 1865

1. Dąbrowski Jan, żołnierz, z pow. łomżyńskiego	Rozstrzelany
2. Łojko Piotr, żołnierz, z guberni i powiatu mińskiego	Rozstrzelany
3. Nowakowski Jan, policjant (dymisjonowany?) z Warszawy	Rozstrzelany
4. Worobiec (Worobjew?) Paweł, żołnierz, chłop z gub. wołyńskiej	Rozstrzelany ⁶²
5. Czyżewski Franciszek (Turnelli), chłop z pow. warszawskiego	20 lat katorgi
6. Ługowski Paweł, ppor., mieszczanin z Łatowicza	20 lat katorgi
7. Maciejak Ignacy, dymisjonowany żołnierz z Seroczyna	15 lat katorgi
8. Dadac Józef, dymisjonowany żołnierz	12 lat katorgi
9. Jarczewski Piotr, chłop z pow. stanisławowskiego	12 lat katorgi
10. Szwagierek Antoni (Pafnucy), chłop z pow. opatowskiego (zakonnik?)	12 lat katorgi
11. Zajac Wincenty, dymisjonowany żołnierz z pow. stanisławowskiego (z Parczewa?)	10 lat katorgi
12. Cedro Piotr, mieszczanin (19 lat) z Warszawy	8 lat katorgi
13. Fawilowicz Motel, Żyd z Lublina	8 lat katorgi
14. Flis Kacper, chłop z pow. łukowskiego	8 lat katorgi
15. Gelio Jan, chłop z pow. stanisławowskiego	8 lat katorgi
16. Grzymajło Ignacy, chłop z pow. łukowskiego	8 lat katorgi
17. Mętrak Wojciech, mieszczanin z Osiecka	8 lat katorgi
18. Rybarczyk Józef, chłop z pow. łukowskiego	8 lat katorgi
19. Świętek Józef, werbownik, mieszczanin z Łatowicza	8 lat katorgi
20. Świdziński Franciszek, chłop z pow. lubelskiego	8 lat katorgi
21. Żebrowski Józef, mieszczanin z Warszawy	8 lat katorgi
22. Augustynowicz Felicjan, ks., wikary z pow. siedleckiego	6 lat katorgi ⁶³
23. Jakubowski Maciej, chłop z pow. stanisławowskiego	4 lata katorgi
24. Chmielewski Józef, mieszczanin z Warszawy	3 lata rot aresztanckich

⁶¹ Zestawiona wg wykazów WAPL, Naczelnik wojenny oddziału siedleckiego 1; AGAD, Naczelnik wojenny oddziału siedleckiego 1. Zarząd Generał-Policmajstra 6262, k. 653—663; 6268, k. 1322—1332; 6269, k. 1339—1346. Pisownię ustalono konfrontując różne wersje, w wypadku sprzeczności oparłem się na mającym najmniej omyłek wykazie Generał-Policmajstra, w sporadycznych wypadkach przy zwolnionych konfrontowałem brzmienie nazwisk z tabelami likwidacyjnymi. Wykaz Generał-Policmajstra przyjąłem też zazwyczaj za miarodajny przy różnych wersjach dotyczących „stanu” skazanego. W wypadku wersji sprzecznych, drugą, mniej wiarogodną, podano w nawiasie.

⁶² Worobiec (jako Worobjew), Dąbrowski i Nowakowski wymienieni są (bez bliższych szczegółów i przynależności do oddziału) w wykazie ks. A. Słotwińskiego (załącznik do *Una podlasko-chełmska od r. 1875—1855*, Kraków 1893, s. 121) i w *Księdze Pamątkowej J. Białyni-Chołodeckiego*, Lwów 1904, s. 133. Nowakowski i Łojko straceni zostali w Przewuskach, miejscu ukrywania się ks. Brzóska, Worobiec (jedyny wyznania prawosławnego wśród skazanych) w Zelechowie.

⁶³ Szwagierek (w chwili skazania 28 lat) zmarł 12 marca 1866 w Irkucku, Rybarczyk (19 lat) 1 lutego 1866 w Irkucku, Zajac (43 lata) 16 lutego 1866 w Irkucku, Mętrak (22 lata) w r. 1867, ks. Augustynowicz (34 lata) w r. 1869 lub 1870. AGAD, Zarząd Generał-Policmajstra 6262, k. 653—4. J. St. Pietrzak, op. cit., s. 94.

25. Gelfo Tomasz, chłop z pow. stanisławowskiego	3 lata rot aresztańskich
26. Grzymajło Józef, chłop z pow. warszawskiego	3 lata rot aresztańskich
27. Brodowska Franciszka, szlachcianka („kowalka z So-
czek”) pow. łukowski	osiedlenie na Syberii
28. Krasuski Franciszek, szlachcic z pow. łukowskiego	osiedlenie na Syberii
29. Niewęglowski Józef, szlachcic z pow. łukowskiego	osiedlenie na Syberii
30. Bielińska Joanna, szlachcianka z pow. siedleckiego	rok domu poprawczego
31. Tarczewska Maria, szlachcianka z pow. siedleckiego	rok domu poprawczego

II. Skazany wyrokiem Audytoriatu Polowego zatwierdzonym 1 lutego 1865.

32. Decentka (Dzieciątko) Jan, chłop z pow. siedleckiego	8 lat katorgi

III. Skazani wyrokiem generała Maniukina z 15 grudnia 1864

33. Mlynczak Jan, chłop (mieszczanin ze wsi) z pow.
łukowskiego	5 lat rot aresztańskich
34. Domański Józef, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
35. Kardaś Walenty, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
36. Lewicki (Łowicki) Ludwik, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
37. Obłaza Jan, sołtys, chłop z pow. stanisławowskiego	3 lata rot aresztańskich
38. Ozalczyk (Ozemczyk) Piotr, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
39. Piekarski Ignacy, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
40. Pikas Ignacy, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
41. Popieluch Józef, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
42. Siciński Antoni, chłop (mieszczanin ze wsi?) pow.
łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
43. Słuzak Leon, chłop z pow. stanisławowskiego	3 lata rot aresztańskich

IV. Skazani wyrokiem gen. Maniukina 30 (lub 31) grudnia 1864

44. Pluto Stanisław, szlachcic z pow. siedleckiego	5 lat rot aresztańskich
45. Bujalski Stanisław, szlachcic z pow. siedleckiego	3 lata rot aresztańskich
46. Flisiuk Franciszek, chłop z pow. siedleckiego	3 lata rot aresztańskich
47. Koszeracki Stanisław, szlachcic z pow. siedleckiego	3 lata rot aresztańskich
48. Przewuski Adam, szlachcic z pow. siedleckiego	3 lata rot aresztańskich
49. Ziótkowski Wojciech, szlachcic z pow. siedleckiego	3 lata rot aresztańskich
50. Kozuchowski Tomasz, szlachcic z pow. siedleckiego	2 lata rot aresztańskich
51. Sosiński Józef, szlachcic z pow. siedleckiego	2 lata rot aresztańskich
52. Koszeracki Walenty, szlachcic z pow. siedleckiego	rok rot aresztańskich

V. Skazani wyrokami gen. Maniukina w końcu stycznia 1865

53. Kurek Jan, chłop z pow. łukowskiego	3 lata rot aresztańskich
54. Izdebski Jan, chłop z pow. łukowskiego	2 lata rot aresztańskich
55. Krasnodębski Józef, szlachcic z pow. siedleckiego	2 lata rot aresztańskich
56. Nędza (Noza) Józef, chłop z pow. siedleckiego	2 lata rot aresztańskich
57. Walciak Franciszek, chłop z pow. łukowskiego	2 lata rot aresztańskich
58. Grzymajło Antoni, chłop z pow. siedleckiego	rok rot aresztańskich

VI. Wyroki sprzed października 1864

59. Kopeć Józef, chłop, gajowy, z pow. łukowskiego	rotы aresztańskie
60. Nużyński Stanisław, szlachcic z pow. łukowskiego	rotы aresztańskie